

UOT 7(091); 7.03

<https://doi.org/10.59849/2218-4783.2024.1.326>

ŞƏMSİYYƏ ZALOVA

BƏHRUZ KƏNGƏRLİDƏN QALAN MƏNƏVİ MİRAS – NAXÇIVAN
MEMARLIQ ABİDƏLƏRİNİN ORİJİNAL TƏSVİRİ

Məqalədə Naxçıvan rəssamlıq məktəbinin görkəmli nümayəndəsi olan Bəhruz Kəngərlinin tarixi fəaliyyətləri ilə xalqımızın mədəni həyatında göstərdiyi mühüm xidmətlərdən bəhs olunur. Belə ki, görkəmli sənətkarın yaradıcılığı Naxçıvan memarlıq tarixinin öyrənilməsi üçün olduqca əhəmiyyətlidir. Rəssam Azərbaycan incəsənətinə tarixi-dini abidələrin ən yaxşı təsvirçisi kimi adını yazdırmış, bu sahəyə layiqli töhfə vermişdir. Onun “Möminə xatun”, “Yusif Küseyir oğlu” türbələri, “Naxçıvanda sınıq minarəli məscid”, “İmamzadə”, “Nuhun qəbri” və s. rəsmləri rəssamın bədii irsini təşkil edən əsərlərinin arasında rast gəlinən qiymətli tablolarıdır.

Açar sözlər: *Naxçıvan, Bəhruz Kəngərli, rəssam, memarlıq abidələri.*

Giriş. Naxçıvan torpağı uzunömürlülüüyü, memarlıq həllinin möhtəşəmliyi ilə seçilən tarixi abidələr məkanıdır. Azərbaycanın istedadlı fırça ustaları isə Əcəmi yaradıcılığının bilavasitə təsiri ilə bu abidələri öz tablolarında əbədiləşdirmişlər. Bu baxımdan Azərbaycan incəsənətinə tarixi-dini abidələrin ən yaxşı təsvirçisi kimi adını yazdırmış, bu sahəyə layiqli töhfə vermiş Bəhruz Kəngərli xüsusilə qeyd etmək lazımdır.

Təbiət vurğunu olan rəssamın əsərlərinin əksəriyyətini mənzərə janrında çəkdiyi rəsmlər təşkil edirdi. Tanrı onu dünyanın gözəl səslərini eşitməkdən məhrum etmişdi amma təbiətdəki əlvan rəngləri görmək və duymaq rəssama bəxş edilmiş xüsusi bacarıq idi. Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, Bəhruz Kəngərliyə qədər Azərbaycan rəssamlığında mənzərə təsvirləri müstəqil sənət əsəri kimi qəbul edilmirdi. Bu cür motivlər ayrı-ayrı əsərlərdə ancaq yardımçı ünsür, rəsmnin məzmununu aydınlaşdıran yerlik fon rolunu oynayırdı. Bəhruz Kəngərlinin sənətimizə gətirdiyi ən böyük yeniliklərdən biri elə bundan ibarətdir ki, o mənzərə təsvirini müstəqil və əhəmiyyətli janr səviyyəsinə qaldırdı [4, s. 231]. Zamanında Naxçıvan təbiətinin real görkəmini bədiiləşdirməklə onun əslində tarixi əhəmiyyətli salnaməsini yaradan rəssamın yaradıcılığında Əcəmi yurdunun gözəlliyini əks etdirən əsərləri də az deyildir. Bu mənada rəssamın Naxçıvan memarlıq abidələrini təsvir edən mənzərə qalereyası olduqca zəngindir.

Rəssamın tarixi əhəmiyyətli tabloları. Bəhruz Kəngərlinin çəkdiyi “Nuhun qəbri” silsilə rəsmləri bu məkanın sonradan aşkarlanmasına zəmin yaradan əsas amillərdən biri olaraq bu gün də tarixi əhəmiyyətini qoruyub saxlamaqdadır.

Məzarın məqsədli şəkildə dağıldığını görən müşahidəçi rəssam “Nuhun qəbri” silsilə rəsmləri yaratmağa başlayır. İndi də diqqət edəndə görmək olur ki, müxtəlif vaxtlarda çəkilmiş rəsmlərdə (1916, 1919, 1919, 1920, 1921, 1921) məzar getdikcə dağınıq formada təsvir olunmuşdur. Tikilinin 1921-ci ildə fırçaya alınmış sonuncu rəsmi əvvəlki illərdə çəkilmiş rəsmlər ilə müqayisə edildikdə görmək olur ki, məzar baxımsızlıqdan dağılmamış, sərt və qəsdli şəkildə uçurulmuş, ilkin formasını tamamilə itirmişdir. Rəsmləri izlədikdə onlar arasında kompozisiya baxımından yaxınlığı görürük lakin rəssamın məkana bir-birindən fərqli baxışı və fırçasının köməyi ilə kiçik etirazlara cəhd göstərməsi də gözümüzdən yayınmır. Rəssamı belə bir addım atmağa vadar edən səbəb tariximizi, milli mədəniyyətimizi yox etmək istəyənlərin qeyri-insani əməlləri idi.

Daima fərqli forma axtarırları edən yenilikçi rəssam əvəzolunmaz işlər ortaya çıxarmışdır. Elə bu baxımdan da taxta boşqab içərisində yağlı boya ilə işlədiyi “Nuhun qəbri” adlı rəsmi daha səciyyəvidir və bədii həllinə görə silsiləyə daxil olan digər rəsmlərdən fərqlənir. Əsas planda Nuhun məzarının təsvir olunduğu bu əsərdə rəssam arxa fona zirvəsi qarlı Ağrı dağını da əlavə etməyi unutmamış, rəngdən-rəngə zərif keçidin duyulduğu bir görüntü əldə etməyə nail olmuşdur.

Vurğulamalıyıq ki, rəssam Nuhun məzarına ümumilikdə altı əsər həsr etmişdir. Onların 4-ü sulu boya, 2-si isə yağlı boya ilə işlənib [3, s. 156-157].

Bəhrüz Kəngərlinin 1920-ci ildə fırçaya aldığı “Sınıq minarəli məscid” (onu “Zədələnmiş minarəli məscid” də adlandırırlar) əsəri rəssamın ən az “Qaçqınlar” silsilə rəsmləri qədər tarixi dəlidir. Əsər zaman-zaman xalqımıza qarşı törədilən erməni vəhşiliyinin danılmaz gerçəyi olaraq kifayət qədər yaddaqalandır. Belə ki, ermənilər Naxçıvanda Ehsan xan tərəfindən tikdirilmiş kilsədən nişan alaraq mərkəzdə yerləşən Came (Cəfəriyyə) məscidinin mina-

rəsini top mərmisi ilə qırılmışlar [5, s. 84]. Rəsmə baxanda anlaşılır ki, rəssamın burada əsl məqsədi, diqqəti ermənilər tərəfindən məscidin sındırılmış minarəsinə, zədələnmiş günbəzinə cəlb etmək olmuşdur. Çoxillik məscid sonradan bərpa olunmuş, bu gün də öz əzəmətini qorumaqdadır.

Sulu boyanın imkanlarına dərinlən bələd olan və özünəməxsus şəkildə ifadə edən rəssam haqqında bəhs olunan məscidi daha əvvəl “Naxçıvanda məscid”, “Şəhər məscidi” və digər adlarla fırçaya almışdır. Lakin o zaman tikiliyə fərqli mövqedən yanaşaraq onun gözəlliyini, zərif minarəsinə vurğulamağa çalışmışdır. Rəssam bu tikilini sevə-sevə təsvir etmiş, hətta etüdlərində, naturadan rəsmlərində bu məscidi dönə-dönə fona daxil etmişdir. Sənətkarın 1920-ci ildə çəkdiyi “İki qadın fiquru” adlı rəsminə də kompozisiyaya daxil etdiyi tikili ehtimal ki, məhz həmin məscid olmuşdur.

Rəssamın yaratdığı əvəzsiz işlər arasında Naxçıvan şəhərinin ən qədim ziyarətgahlarından olan və Nuh türbəsinin yaxınlığında yerləşən, yerli əhali tərəfindən “İmamzadə” adlandırılan memarlıq kompleksinin də kifayət qədər təsviri vardır. Rəssam tikilini bəzən kompleks halında, bəzən isə kompleksdən azca aralıda yerləşən kvadratşəkilli tək türbəni rəsm etmişdir. Bəhrüz Kəngərli bu təsvirlərində kompleksin islam memarlığına aid olduğunu vurğulamaq üçün cənub tərəfdə yerləşən əsas tikilinin günbəz hissəsindəki “Allah” sözünün təkrarlanmasından yaranan həndəsi ornamentləri böyük məharətlə çəkmişdir.

Qeyd etməliyik ki, rəssam haqqında bəhs olunan tabloları üçün digər rəsmləri ilə müqayisədə böyük ölçü seçib. Qənaətimizcə, rəssamın bilavasitə Naxçıvan tarixi və memarlığı ilə bağlı olan bu əsərləri üçün iri formatın seçilməsi də məqsədli olub. Başqa sözlə desək, o, Əcəmi təxəyyülünün nəticəsi olan memarlıq incisinin, eləcə də digər tarixi və dini abidələrin zamanında daşdıqları səciyyəvi görüntülərin gələcək nəsillərə olduğu kimi ötürülməsi məqsədilə iri formata və nisbi detallaşdırmaya müraciət edib [3, s. 170].

Naxçıvanın rəmzi “Möminə xatın” türbəsi rəssamın fırçasında. Bəhrüz Kəngərlinin tarixi mənzərələri sırasında vaxtilə böyük bir memarlıq kompleksinin tərkib hissəsi olan “Möminə xatın” türbəsinə həsr etdiyi əsərləri rəssamın yaradıcılığının ayrıca bir səhifəsini təşkil edir. Rəssam abidəni bəzən uzaqdan müşahidə edərək ümumi mənzərəyə daxil etmiş, bəzən isə möhtəşəmliyini vurğulamaq üçün onu bütöv və üfüqi halda təsvir etmişdir. Bəhrüz Kəngərlinin 1920-ci ildə yağlı boya ilə fırçaya aldığı “Möminə xatın türbəsi” tablosunun öz ecazkarlığı ilə digər işlər arasından seçildiyini desək yanılmazdır. Rəssam bu tabloda türbənin beş üzünü və giriş qapısını görüntüyə gətirmiş, mürəkkəb dekorativ ornamentləri dəqiqliklə verməsə də, firuzəyi yaxmalardan böyük ustalıqla istifadə edərək abidə üzərindəki kaşların mövcudluğunu təsvir etməyi bacarmışdır.

Rəssamın bu işinə nəzər salsaq, abidə ətrafında o vaxtlar müxtəlif tikililərin olduğunu və abidənin məlum olmayan səbəbdən sağa əyilməsini də görmək olur. Qeyd edək ki, bu əsərin orijinal surəti hal-hazırda Naxçıvanda Bəhrüz Kəngərli Muzeyinin ekspozisiyasında nümayiş etdirilir. Görkəmli sənətkarın Naxçıvanın rəmzinə çevrilmiş “Möminə xatın” türbəsinə yorulmadan, dəfələrlə tablolarında əks etdirməsi rəssamın bu torpağa, milli dəyərlərə olan ehtiramının qabarıq ifadəsidir. Məhz bu cür vətənpərvərlik onun milli rəssamlıq sənətimizdə fərdi və fərqli yer tutmasını şərtləndirmişdir.

Nəticə. Bütün yaradıcılığı boyunca yorulmadan çalışan Bəhruz Kəngərli sevimli torpağının gözəlliklərini tərənnüm etmiş, Naxçıvanın tarixi tikililərini canlandıran müxtəlif mənzərə əsərləri yaratmışdır. Sənətkarın təsviri sənətimizdə başlanğıc sayıla biləcək bir addım ataraq doğma torpağındakı tarixi tikililəri tablolarına köçürməsi, sonralar rəssamlığın bu sahəsinin uğurla inkişaf etməsində də mühüm rol oynamışdır.

Bu gün Əcəmi yurdu nə qədər yenilənsə də, vaxtilə rəssamlar bu doğma torpağın hazırda mövcud olmayan görüntülərini kətan və kağız üzərində əbədiləşdirmiş, gələcək nəsillərə ötürülməsində danılmaz rol oynamışlar. Bu baxımdan Bəhruz Kəngərlinin əsərləri mənəvi miras adlandırılacaq qədər dəyərlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Bəhruz Kəngərli: Albom-kataloq. Naxçıvan: Əcəmi, 2012, 201 s.
2. Bəhruz Kəngərli. Bakı: Şərq-Qərb, 2013, 104 s.
3. Əliyev Z., Alıyev N. Bəhruz bəy Kəngərli taleyi. Naxçıvan: Əcəmi, 2017, 512 s.
4. Kərimov K., Əfəndiyev R., Rzayev N., Həbibov N. Azərbaycan incəsənəti. Bakı: İşıq, 1992, 344 s.
5. Səfərli F. Naxçıvanın məscid və ziyarətgahları. Naxçıvan: Əcəmi, 2018, 216 s.

AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: wems.zal@mail.ru

Shamsiyya Zalova

THE HERITAGE LEFT BY BAHRUZ KANGARLI – THE ORIGINAL DESCRIPTION OF THE ARCHITECTURAL MONUMENTS OF NAKHCHIVAN

The article deals with the important services of Bahruz Kangarli, a prominent representative of the Nakhchivan art school, in the cultural life of our people through his historical activities. Thus, the creativity of the outstanding artist is essential for the study of the archi-

tectural history of Nakhchivan. The artist inscribed his name as the best descriptor of historical and religious monuments in Azerbaijani art and made a worthy contribution to this field. “Mamina khatun,” “Yusif Kuseyir oglu,” “Mosque with broken minaret in Nakhchivan,” “Imamzade,” “Noah’s grave,” and others are valuable paintings found among his artistic heritage.

Keywords: *Nakhchivan, Bahruz Kangarli, artist, architectural monuments.*

Шамсия Залова

НАСЛЕДИЕ БАХРУЗА КЕНГЕРЛИ – ОРИГИНАЛЬНОЕ ОПИСАНИЕ АРХИТЕКТУРНЫХ ПАМЯТНИКОВ НАХЧЫВАНА

В статье рассказывается об исторической деятельности и важных заслугах видного представителя нахчыванской художественной школы Бахруза Кенгерли в культурной жизни нашего народа. Таким образом, творчество выдающегося художника имеет большое значение для изучения истории архитектуры Нахчывана. Художник вписал свое имя в азербайджанское искусство как лучший живописец историко-религиозных памятников, внес достойный вклад в эту область. Его картины «Моминэ хатун», «Юсиф Кусейир оглу», «Мечеть с разбитым минаретом в Нахчыване», «Имамзаде», «Могила Ноя» и другие, являются ценными произведениями, найденными среди творческого наследия художника.

Ключевые слова: *Нахчыван, Бахруз Кенгерли, художник, памятники архитектуры.*

(AMEA-nın müxbir üzvü Ərtegin Salamzadə tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlk variant 06.03.2024

Son variant 19.03.2024